

KUR'ÂN'DA İSRÂİLOĞULLARININ İKİ BÜYÜK İFSADI: TARİHTEN GÜNÜMÜZE YENİ YORUMLAR

Abdurrahim KIZILŞEKER* - Hamdi YALÇIN**

Öz

Bu makale, İsrâ Sûresi'nin 4–8. ayetlerinde yer alan İsrâîloğulları'nın iki büyük ifsâdına ilişkin anlatımı tarihsel, kavramsal ve tefsiri bağlamda çok yönlü biçimde çözümlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, klasik ve çağdaş tefsir yaklaşımlarını karşılaştırarak “ifsâd” kavramının semantik çerçevesini, tarihsel karşılıklarını, neden-sonuç ilişkilerini ve güncel yansımalarını analitik bir bakışla incelemektedir. Çalışma, betimsel verilerden hareketle kavramsal analiz, bağlamsal yorum ve karşılaştırmalı değerlendirme yöntemlerini birleştiren nitel bir tefsir çalışmasıdır. Ayetlerin lafzî çözümlemeleri, klasik tefsirlerdeki tarihsel yorumlarla birlikte değerlendirilmiştir; bu yorumların, çağdaş müfessirlerin sosyo-politik, tarihsel ve teolojik okumalarıyla hangi açılardan örtüştüğü veya ayrıştığı sistematik biçimde tespit edilmiştir. Klasik kaynaklarda iki ifsâdın Buhtunnasr ve Roma İmparatoru Titus dönemlerinde sona erdirildiği yönündeki yaklaşımın, çağdaş yorumlarda ise bu olayların Resulullah (s.a.s) veya Ömer (r.a) dönemiyle, hatta modern İsrail'in kuruluşuyla ilişkilendirildiği belirlenmiştir. “عبيدًا/كullarımız” ifadesinin Kur'ân'daki kullanım örüntüsü analiz edilerek, ifsâdı ortadan kaldıran topluluğun “Müslümanlar” olabileceği ihtimalinin semantik açıdan güçlü bir temele dayandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, ayetlerin delalet açısından kat'î delil içermemesi nedeniyle bu yorumların zannî nitelik taşıdığı vurgulanmıştır. Ayrıca İsrail'in 1948 sonrası Filistin'de gerçekleştirdiği katliamlar, tarihsel ifsâd döngüsünün çağdaş bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Bu tespit, Kur'ân'daki kavram analizlerinin tarihsel, siyasî ve toplumsal olgularla birlikte yeniden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Çalışma, gelecekte disiplinler arası tefsir, tarih, siyaset ve din araştırmalarına metodolojik katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir-Kelam, Kur'an, İsrâîloğulları, İsrâ Sûresi, İki ifsâd, Mescid-i Aksâ.

The Two Great Corruptions of the Israelites in the Qur'an: New Interpretations from History to the Present

Abstract

This article aims to conduct a comprehensive analysis of the account of the two major acts of corruption (ifsâd) attributed to the Children of Israel in verses 4–8 of Sûrat al-İsrâ', within their historical, conceptual, and exegetical contexts. The study compares classical and contemporary exegetical approaches, examining the semantic framework, historical correspondences, causal relations, and contemporary implications of the term ifsâd through an analytical perspective. Based on descriptive data, it combines conceptual analysis, contextual interpretation, and comparative evaluation, and thus constitutes a qualitative exegetical study. The lexical analysis of the verses is assessed alongside historical interpretations in classical tafsîr works, identifying systematically how these interpretations converge or diverge from the socio-political, historical, and theological readings of modern exegetes. While classical sources generally associate the two instances of ifsâd with the periods of Nebuchadnezzar and the Roman Emperor Titus, contemporary scholars tend to relate them to the time of the Prophet Muḥammad, the caliphate of 'Umar ibn al-Khaṭṭâb, or even to the establishment of the modern State of Israel. An analysis of the Qur'anic usage pattern of the phrase “‘ibâdan lanâ” (“Our servants”) suggests that the community appointed to end the ifsâd could plausibly be the Muslims, supported by strong semantic evidence. However, since the verses lack definitive (qat'î) indications, such interpretations remain conjectural (zannî) in nature. Moreover, Israel's actions in Palestine after 1948 may be interpreted as a contemporary manifestation of the historical cycle of ifsâd. This finding underscores the necessity of re-evaluating Qur'anic conceptual analyses in relation to historical, political, and social realities. The study ultimately seeks to contribute methodologically to future interdisciplinary research in Qur'anic exegesis, history, politics, and religious studies.

Keywords: Tafsir-Kelam, Qur'an, Children of Israel, Surah Al-Isra, Two Corruptions, Al-Masjid al-Aqsa.

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı, arahim1977@gantep.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9702-3660>

** Dr. Öğretim Üyesi., Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Ana Bilim Dalı, hamdi.yalcin@kafkas.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0810-3920>

1. Giriş

Hicaz bölgesi ile Filistin toprakları, tarih boyunca semavî vahyin yeryüzüne yayıldığı iki ana merkez olarak hep öne çıkmıştır. Âdem'in (a.s) Kâbe'yi inşasının ardından yaklaşık kırk yıl sonra Mescid-i Aksâ'nın yapılmış olması (Buhârî, "Ehâdisu'l-enbiyâ", 11), bu iki mekânın vahyin kible ve merkez niteliğini simgelediğini ortaya koymaktadır. Her iki mabet de insanlığa hidayet sunmuş, tevhid inancının sembolü olmuş ve ilahî misyonun taşıyıcısı olan toplulukların merkezleri hâline gelmiştir. Bu nedenle, bu iki kutlu mekâna daimî sahiplik ancak istikamet ve adalet üzere olanlara nasip olmuştur.

İbrâhîm'in (a.s) Kâbe'yi aslî fonksiyonuna kavuşturmasının ardından zamanla burası müşriklerin putperest düzenine teslim edilmiş, tevhidin evi şirk merkezi hâline gelmiştir. Ancak son Peygamber (s.a.s), risâletiyle birlikte bu şirk düzenine son vermiş ve Kâbe'yi aslî işlevine yeniden kavuşturmuştur. Benzer bir süreç Mescid-i Aksâ için de geçerlidir. Tarih boyunca zaman zaman bâtil güçlerin hâkimiyetine giren Kudüs ve çevresi, ilahî irade tarafından peygamberlerle desteklenmiş, yeniden tevhid ve adaletin hâkim kılındığı bir merkez hâline getirilmiştir. Âdem ile başlayan bu süreç, İbrâhîm, İshâk, Süleymân, Dâvûd, Zekeriyâ, Yahyâ, İsa gibi birçok nebî ve resulün görev aldığı bir çizgide devam etmiştir. Bu durum, ilahî mesajların Hicaz ve Filistin coğrafyalarından bütün insanlığa yayılmasının ilahî irade tarafından murat edildiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan "İsrâîl" kelimesi, Ya'kûb'un (a.s) lakabıdır (bk. Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58). İbrânice'de "İsrâ", "kul veya Allah ile mücadele eden" (bk. Tevrât, Tekvîn 32/24-30) ve "î/Allah", kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Anlamı, "Allah'ın kulu" veya tahrif edilmiş Tevrât'a göre "Allah ile mücadele eden" şeklinde yorumlanmaktadır. Kur'an'da, İsrâîloğulları ifadesi "بَنِي إِسْرَائِيل/İsrâîloğulları" (el-Bakara 2/40, 47, 83, 122, 211, 246; Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/12, 32, 70, 72; el-Â'râf 7/134, 137) olarak geçer ve Ya'kûb'un (a.s) soyundan gelen topluluğu ifade eder. Ya'kûb'un (a.s) on iki oğlundan çoğalan bir kavimdir (bk. Yûsuf 12/4). Yûsuf'un (a.s) Mısır'a yerleşmesiyle aile de Mısır'a göç etti. Zamanla Firavunlar döneminde köleleştirildiler ve zulme uğradılar. Mûsâ (a.s) vasıtasıyla Mısır'dan çıkış gerçekleşti (el-Bakara 2/49). Sina Çölü'nde uzun yıllar dolaştılar ve birçok ilahî imtihana tabi oldular. Kudüs ve çevresine yerleştiler, Dâvûd ve Süleymân peygamberler döneminde güçlü bir devlet oldular. İlahi emirlerden sapmaları, peygamberleri öldürmeleri sebebiyle cezalandırıldılar. Mescid-i Aksâ, Babil ve Roma dönemlerinde olmak üzere iki kez tahrip edildi. İsrâîloğullarına gönderilen birçok peygamber ve kendilerine verilen misyon, onları insanlık içinde faziletli kılmış; ancak bu fazilet, şartlı bir fazilet olmuştur (el-Bakara 2/47). Zira onlar, kendilerine verilen emaneti gereği gibi taşımamış, ilahî mesajın gereklerini yerine getirmede büyük zaafılar göstermiş, hatta gönderilen peygamberlerin çoğuna karşı ihanet ve suikast yolunu tercih etmişlerdir. Bunun neticesinde risâlet görevi, Resulullah (s.a.s) ve onun ümmetine tevdi edilmiştir. Nitekim İsrâ hadisesinde Allah'ın Resulünün, Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya gece yürüyüşü, insanlığa şahitlik yapma görevinin İsrâîloğullarından alınıp Müslümanlara verilmiş olduğunun sembolik bir göstergesidir. Peygamber, Medine'ye hicretinden sonra Yahudilerle barış içinde yaşama arzusu taşımış, ancak bu topluluk, siyasî ve askerî komplolarla, suikast teşebbüsleriyle Medine'deki huzuru sabote etmiştir. Bunun sonucunda Peygamber, her bir ihanet sonrası onları Medine'den sürgün etmiştir. Onun vefatından sonra halifeler döneminde başlayan fetih hareketleri, Ömer'in (r.a) Kudüs'ü fethetmesiyle yeni bir safhaya ulaşmıştır. Her ne kadar bu tarihte Kudüs Hıristiyanların elinde bulunuyorsa da buranın İslâm hâkimiyetine geçmesi sembolik açıdan önemli bir dönüm noktasıdır. Ancak İslâm hâkimiyeti bu coğrafyada sürekli olmamıştır. 1099 yılında Haçlıların Kudüs'ü işgal etmeleriyle başlayan yeni süreç, Selahaddin Eyyubi'nin (öl. 589/1193) 1187'deki Hittîn Savaşı ile son bulmuş ve Kudüs yeniden İslâm beldesi hâline gelmiştir. 700 yılı aşkın bir süre Müslüman hâkimiyetinde kalan Kudüs, 1917 yılında Birinci Dünya Savaşı esnasında İngiliz işgaline uğramış ve ardından Batılı güçlerin yönlendirmesiyle Yahudilerin bölgeye yerleştirilmesi süreci başlatılmıştır. Nihayet 1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla bu

süreç kurumsallaşmış, Batılı devletlerin açık destek ve müdahalesiyle İsrail büyük bir yıkım gerçekleştirmiştir.

Günümüzde İsrail'in gerçekleştirdiği katliamlar, tarih boyunca gerçekleştirdiği tüm zulümlerden daha şiddetli ve kapsamlıdır. Özellikle 7 Ekim 2023 tarihinden itibaren yalnızca son iki yıl içerisinde 70 binden fazla çocuk ve kadının katledilmiş olması, soykırım niteliğindeki bu eylemlerin boyutunu gözler önüne sermektedir. Bu gelişmeler, Kur'an-ı Kerim'in İsrâ Sûresi 4-8. âyetlerinde haber verilen “iki büyük ifsâd” olayının ve bunların bertaraf edilmesinin zamanlamasına dair tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. Şayet söz konusu iki ifsâd tarihsel olarak geçmişte yaşanmışsa, bugün yaşanan bu yıkım nasıl açıklanacaktır?

Klasik müfessirler, âyetlerde zikredilen “iki ifsâd”ı çoğunlukla tarihsel hadiselerle ilişkilendirmiştir. Bazı müfessirler farklı tarihî ihtimalleri zikretmiş olsa da neredeyse hepsi bu iki olayın geçmişte gerçekleştiği konusunda hemfikirdir. 20. yy'den itibaren, Filistin meselesi ve İsrail devletinin kurulması sonrasında özellikle Arap dünyasında Saîd Havvâ (öl. 1989) (Havvâ, t.y., 6/3040), Şa'râvî (öl. 1998) (eş-Şa'râvî, t.y., 14/8353) ve Salah Abdulfettâh el-Hâlidî (öl. 2020) (el-Hâlidî, 1413/1993, s. 127-131) gibi müfessirler âyetlere güncel bağlamda yaklaşımaya başlamışlardır. Arap dünyasındaki tefsir otoriteleri, âyetlerdeki iki ifsattan birinin günümüz İsrail'i ve Filistin işgaliyle ilişkili olabileceğini tartışmışlardır. Çalışmamız, klasik yorumlarla çağdaş yorumları mukayeseli olarak ele almayı hedeflemekte, iki geleneği birlikte okuyup âyetlerin hem tarihsel hem de güncel boyutlarını bütüncül bir analizle değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu yöntem, literatürde kısmen yapılmış olsa da genellikle ya klasik tefsirler öne çıkarılmakta ya da çağdaş politik bağlam tek başına işlenmektedir. Ayrıca, “şayet iki fesat geçmişte olduysa bugün yaşanan felaket nasıl açıklanır?” sorusu, literatürde çok az kişinin açıkça formüle ettiği kritik bir problematiği gündeme taşımaktadır. Böylece çalışma, tarihsel-tefsirî veriler ile çağdaş sosyo-politik bağlamı birleştiren, aynı zamanda metodolojik bir yenilik getiren bir araştırma hüviyetine sahiptir. Bu bağlamda, klasik yorumların yeniden gözden geçirilmesi, âyetlerin çağdaş tarihsel bağlamda yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Gayemiz, İsrâ Sûresi 4-8. âyetlerinde yer alan iki büyük ifsâdın ve bunların bertaraf edilmesinin zamanlamasına ilişkin hem klasik hem çağdaş yaklaşımları mukayeseli olarak analiz etmek ve bu analizler neticesinde makul ve delillere dayalı bir sonuca ulaşmaya gayret etmektir.

2. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırmalar, özellikle dinî metinler, tarihsel olaylar ve toplumsal olgular arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceleme imkânı sunduğu için uygun görülmektedir (Creswell, 2025; Yıldırım & Şimşek, 2021). Nitel yaklaşım, verilerin sayısal olarak ölçülmesinden ziyade, yorum, anlam katmanları ve bağlamsal ilişkilerin ortaya çıkarılmasına odaklanmaktadır (Merriam, 2023). Bu bağlamda metin analizi yöntemi, kutsal metinlerin anlam örgüsünü ortaya koymada yaygın olarak kullanılan bir yaklaşım olup (Alanka, 2024), tefsir araştırmalarında da temel yöntemlerden biridir. Bunun yanı sıra mukayeseli tefsir yaklaşımı -Taberî, Beydâvî, Hâzin, İbn Ebî Hâtim; el-Hatîb, Şa'râvî, Saîd Havvâ, Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî- gibi klasik ve çağdaş müelliflerin yorumlarını bir arada ele alarak âyetlerin çok boyutlu anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Literatürde de mukayeseli tefsir çalışmalarının, tarihsel bağlam ile modern yorumlar arasında köprü kurduğu ve böylece dinî metinlerin güncel olaylarla ilişkilendirilmesine zemin hazırladığı vurgulanmaktadır (Neuman, 2022). Bu doğrultuda İsrâ Sûresi 4-8. âyetlerin incelenmesinde nitel yöntem; tarihî belgeler, klasik tefsir kaynakları ve çağdaş yorumlarla birlikte modern tarihsel verilerin bütüncül ve karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilmesine imkân vermektedir. Dolayısıyla nitel araştırma, araştırmanın amaç ve kapsamına en uygun yöntem olarak belirlenmiş; modern olaylar, özellikle İsrail'in 2023'te gerçekleştirdiği saldırılar, tarihî ifsâd olaylarının günümüzle bağlantısı çerçevesinde ele alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Etiği

Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar, akademik ve etik standartlara uygun olarak referanslandırılmıştır. Tarihî ve tefsirî veriler, tarafsız bir şekilde yorumlanmaya özen gösterilmiş, güncel olaylara ilişkin bilgiler güvenilir resmî raporlar ve uluslararası kuruluş verileri üzerinden alınmıştır. Araştırmada herhangi bir tarafgirlik veya önyargıya yer verilmemiş; amaç, âyetlerin tarihî ve güncel bağlamda nesnel bir değerlendirmesini sunmaktır.

3. Bulgular

3.1. Fesâd ve İfsâd Kavramı Çerçevesinde Kur'ân'da İsrâîloğulları

“Fesâd/فساد” kelimesi Arapçada hem mastar hem de isim olarak kullanıma sahip olup farklı anlam boyutlarına sahiptir. Mastar formunda “bozulmak, çürümek” (el-Mursî, 1417/1996, s. 3/301) gibi fiziksel ve metaforik anlamlara gelirken isim olarak karada kuraklık, denizde yağmurun kesilmesi (İbn Manzûr, 1414/1993, s. 3/335) gibi doğal dengesizlikleri ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, “*fesâd*” kelimesi sosyal hayatta “haksız yere birinin malını almak” (el-Fîrûzâbâdî, 1426/2005, s. 326) gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Terimsel düzlemde ise “fesâd”, bir şeye zarar verme, yol kesme, adam öldürme, suikast düzenleme, ahlâkî sapkınlıklar (fisk, fücür, zina), kaos ve iç savaş çıkartma, toplumda bozgunculuk oluşturma gibi geniş bir anlam alanına sahiptir (Zuzi, 1399-1421/1979-2000, s. 8/70).

Kur'ân-ı Kerîm'de bu kavram, genellikle “bozulma” ve “insan haklarını ihlal etme” bağlamlarında kullanılmakta olup hem bireysel hem de toplumsal ahlâkî yozlaşmaları ifade eder. Kur'ân'da “fesâd” kavramı, farklı türevleriyle birlikte çok sayıda yerde geçmektedir. Bu bağlamda “فسد/bozuldu” (el-Mu'minûn 23/71), “أفسدوا/bozdular” (en-Neml 27/34), “يُفسد/bozuyor” (el-Bakara 2/205), “يُفسدون/bozuyorlar” (el-Bakara 2/27; el-A'râf 127; en-Neml 27/48), “تفسدون/bozuyorsunuz” (el-Bakara 2/11; el-A'râf 7/56; el-İsrâ 17/4; Muhammed 47/22), “الفساد/bozgunculuk” (el-Bakara 2/205; Hûd 11/116; er-Rûm 30/41; el-Mu'min 40/26), “فسادا/bozgunculuk” (el-Mâide 5/33, 64; el-Kasas 28/83), “المفسد/bozan” (el-Bakara 2/220), “مفسدين-مفسدون/bozanlar” (el-Bakara 2/12; Âl-i İmrân, 3/63) formlarında karşımıza çıkmaktadır.

Kur'ân'da “fesâd” kavramının eş anlamlıları arasında “fitne”, “bağy/ haddi aşma”, “fisk/günahkârlık”, “zulüm” ve “tuğyan/azgınlık” yer almaktadır. Zıt anlamlıları ise “salâh/düzeltilme, ıslah”, “tâat/itaat”, “hayr” ve “ma'rûf/ iyilik” gibi olumlu kavramlardır. Kavramsal olarak “fesâd”, masiyet/günah, helâk/yıkım, kıtlık, cinayet, terör, küfür ve sihir bağlamlarında kullanılmakta; ilahî hakların ihlali, yaşama ve mülkiyet hakkının çiğnenmesi, toplumsal kaos ve fitne çıkartma gibi durumlarla ilişkilendirilmektedir. Kelimenin yan anlamlarında da aldatma/aldaştırma (el-A'râf 7/27), baskı, eziyet, işkence (el-Bakara 2/191), düzensizlik ve karışıklık (et-Tevbe 9/47-49), felaket ve musibet (el-Hâc 22/11-13) gibi bireysel ve toplumsal sorunlara işaret edilmektedir. Bu yönüyle “fesâd”, yalnızca maddî bozulmaları değil, aynı zamanda manevî, ahlâkî ve sosyal çürümeyi de ifade etmektedir.

Ahlâkî düzlemde fesâd, kötülüklerin toplumda yaygınlaşması (el-Kasas 28/77); amelî alanda ise dinî yasakların çiğnenmesiyle (eş-Şu'ârâ 26/183) kendini gösterir. Kur'ân'daki bağlamları esas alındığında, fesâdın tezahürleri arasında haksız yere adam öldürme, savaş açma (el-Mâide 5/32; el-Bakara 2/250-251), savaşta sınırları aşma (el-Bakara 2/190), terör eylemleri (el-Mâide 5/33-34), hırsızlık (Yûsuf 12/70-73), kamu malına zarar verme (en-Neml 32/34), ölçü ve tartıda hile yapma (Hûd 11/84-85), ekin ve nesle saldırı (el-Bakara 2/204-207), zina (el-Ankebût 29/28-30), kibir (el-Kasas 28/76-84), büyüçülük (el-Mâide 5/79-82), akrabalık bağlarını koparma (Muhammed 47/42), toplumda ayrımcılık ve bölücülük oluşturma (el-Kasas 28/1-4) gibi fiiller sayılabilir.

Fesâd kökünden türeyen “ifsâd/إفساد” kelimesi ise “bozmak, tahrip etmek, fesâda sebebiyet vermek” anlamındadır. Bu kavram, bozgunculuğu aktif olarak gerçekleştiren bir fiili ve niyeti ifade eder. Bu fiili işleyen kişi ise “müfsid/مفسد” olarak adlandırılır. Kur'ân'daki kullanımları dikkate alındığında

müfsid sıfatı taşıyanların belirli nitelikleri bulunmaktadır. Yaptığı kötülükleri meşrû ve doğru görme, ilahî buyrukları reddetme, yeryüzünde kan dökme, akrabalık bağlarını koparma, İslâm'a karşı hile ve tuzak kurma, toplumda tefrika çıkartma, Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük etme, inatla günaha devam etme, zulüm ve şirkte ısrar etme, insanları köleleştirme gibi fiiller Müfsitliğin alametlerindedir.

Kur'ân-ı Kerîm, Semûd kavmi (el-A'râf 7/74), Medyenliler (el-A'râf 7/85), Lût kavmi (el-Ankebût, 29/69), Firavun ve halkı (el-A'râf 7/127), Yecûc-Mecûc topluluğu (el-Kehf 18/94) ve münafıklar (el-Bakara 2/11) gibi birçok tarihî figür ve topluluğun bozgunculuk yaptığını açıkça belirtmektedir (Bulut, 2023, ss. 89-101). Bu bağlamda konumuz açısından özel önem arz eden İsrâiloğulları da Kur'ân'da aşağıdaki âyetlerde görüleceği üzere "müfsid" bir topluluk olarak nitelendirilmiştir.

a) İsrâiloğullarının toplum düzeninin korunmasına yönelik uygulamalardan biri, Kur'ân'da Mûsâ'nın (a.s) önderliğinde gerçekleştirilen su temini düzenlemesi bağlamında şöyle zikredilmektedir: "*Hani Mûsâ kavmi için su aramaya çıkmıştı da biz de kendisine 'Asanı taş'a vur!' demiştik. Bunun üzerine oradan on iki pınar fışkırtıvermişti. Böylece her kabile su içeceği yeri öğrenmişti. Onlara 'Allah'ın rızından yiyin, için; fakat fitne fesat çıkarıp da yeryüzünde bozgunculuk yapmayın'*" demiştik" (el-Bakara 2/60). Bu âyette, toplumsal kargaşanın ve kabileler arası ihtilafın önüne geçilmesi amacıyla Mûsâ'nın her kabileye su alma yeri tayin ettiği belirtilmektedir. Bu düzenleme, hem toplumsal disiplinin sağlanması hem de kaynakların adil paylaşımı açısından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.

b) Mâide Sûresi'nin 32 ve 33. âyetlerinde dikkat çeken önemli bir husus, haksız yere bir cana kıymak ile yeryüzünde bozgunculuk çıkarmanın aynı düzlemde değerlendirilmesidir. Bu iki fiil, insanlık için en büyük tehditlerden biri olarak tanımlanmakta ve her biri bütün insanlığı öldürmekle eşdeğer bir suç olarak sunulmaktadır. Aynı şekilde bir hayatı kurtarmak da tüm insanlığı yaşatmakla bir tutulmuş, böylece Kur'ân, hayatın kutsallığını ve toplumsal düzenin korunmasını merkeze alan evrensel bir ilke ortaya koymaktadır. Takip eden âyette (el-Mâide 5/33), ifsâd fiili bu kez "Allah ve Resul'üne savaş açmak"la birlikte zikredilmiştir. Bu bağlamda ifsâd yalnızca sosyal düzeni tehdit eden bir bozulma değil, aynı zamanda ilahî otoriteye karşı bir isyan olarak değerlendirilmektedir. Bu derece ağır bir suç olarak nitelenen ifsâdın cezası da buna uygun şekilde ağır yaptırımları içermektedir. Âyette suçun mahiyetine göre ölüm, asılma, el ve ayakların çaprazlama kesilmesi veya sürgün edilme gibi cezalar öngörülmüştür. Bu dünyevî cezaların yanı sıra, ilgili kişiler için ahirette de büyük bir azabın hazırlandığı belirtilmiştir. Böylelikle Kur'ân, hem ferdî hakların korunması hem de toplumsal düzenin muhafazası açısından caydırıcı ve kapsamlı bir ceza sistemi ortaya koymaktadır.

Mâide Sûresi'nin 64. âyetinde, Yahudilerin inanç düzlemindeki sapmaları, ahlaki dejenerasyonları ve yeryüzündeki bozguncu tutumları detaylı biçimde ele alınmaktadır. Özellikle onların, "*Allah'ın eli bağlıdır*" şeklindeki ifadeleri, ilahî kudret ve cömertliğe yönelik açık bir iftira ve inkâr olarak değerlendirilmiş, bu sözleri sebebiyle Allah'ın lânetine uğradıkları bildirilmiştir. Kur'ân, bu yanlış inancı kesin bir reddiyeyle düzeltmekte ve "*Aksine Allah'ın iki eli de açıktır*" buyurarak O'nun sınırsız kudret ve ihsan sahibi olduğunu vurgulamaktadır. Bu tür âyetlerin, onların bir kısmındaki azgınlık ve küfrü artıracığına dikkat çekilerek tarihsel süreçte Yahudi toplumu içinde süreklilik arz eden bir düşmanlık, kin ve nefretin varlığına işaret edilmektedir. Âyetin devamında, onların savaş ve kaos çıkarmaya yönelik çabaları dile getirilmekte ve bu teşebbüslerinin ilahî müdahale ile engellendiği bildirilmektedir. Kur'ân'ın "*Allah bozguncuları sevmez*" ifadesiyle biten bu pasajı, ilahî düzene karşı gelen, toplumda fitne ve fesat çıkaran her türlü organizasyonun ilahî rahmetten uzak olduğunun da açık bir beyandır.

c) Kasas Sûresi'nin 77. âyetinde, Mûsâ'nın (a.s) kavminden olan Kârun'a yönelik ilahî hitap üzerinden servetin meşrû kazanımı ve doğru kullanımına dair önemli ilkeler sunulmaktadır. Âyette

Allah'ın lütfettiği nimetlerin âhireti kazanma yolunda değerlendirilmesi emredilmekte, buna karşılık dünya nimetlerinden de nasibin unutulmaması gerektiği belirtilmektedir. Bu çerçevede, bireyin sahip olduğu imkânları sadece dünyevî menfaatler için değil, uhrevî kurtuluş amacıyla da kullanması gerektiği zikredilmektedir. Ayrıca ilahî ihsanın sosyal hayata yansması bağlamında bireyden beklenen tutumun, tıpkı Allah'ın kullarına lütufta bulunduğu gibi cömertlik ve paylaşım içinde olması gerektiği söylenmektedir. Âyetin son kısmında ise “yeryüzünde bozgunculuk yapma” yasağı dikkat çekmektedir. Bu ifade servetin yanlış kullanımının yalnızca bireysel bir tercih meselesi değil, aynı zamanda toplumsal düzeni tehdit eden bir ahlakî yozlaşma biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Kârun'un, servetini Allah yolunda harcamak yerine Firavun'un despotik rejimine destek amacıyla kullanması, Kur'ân'ın ifadesiyle “fesâd” olarak nitelendirilmiştir. Bu da göstermektedir ki Kur'ân, ekonomik gücün meşrû sınırlar içinde elde edilmesini ve toplumsal yarar gözetilerek kullanılmasını, ilahî rızaya erişmenin vazgeçilmez şartlarından biri olarak görmektedir.

d) Kur'ân-ı Kerîm'de Tûr Dağı'nda Mûsâ'nın (a.s) Rabbi ile buluşması için belirlenen sürenin otuz gece olduğu, daha sonra buna on gece daha ilave edilerek toplamda kırk geceye tamamlandığı zikredilmektedir. Bu süreçte Mûsâ, kardeşi Hârûn'u kendisine halef tayin etmiş ve ona toplumun ıslahıyla ilgilenmesi, özellikle bozguncuların yoluna tevessül etmemesi konusunda açık bir uyarıda bulunmuştur (el-A'râf 7/142). Bu âyette dikkati çeken hususlardan biri, bir toplumun manevî bekası ve düzeni için ıslahın öneminin vurgulanmasıdır. Buna göre ilâhî vahyin izini sürmeyen, keyfi hareket eden bir tutum ifsâd olarak değerlendirilmiştir. Allah'ın yolunun takipçileri olmak, toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket etmek ve sabırla ıslah faaliyetini sürdürmek, Rabbânî bir misyon olarak takdim edilmiştir.

Bu çerçevede, günümüz İsrail'in ortaya koyduğu fiillerin de Kur'ânî anlamda bir ifsâd örneği teşkil ettiği söylenebilir. Zira İsrail'in kuruluşundan itibaren temel aldığı ideoloji, tarihsel olarak geçerliliği tartışmalı olan “arz-ı mev'ûd” öğretisi üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda sadece Filistin coğrafyasını değil, bütün bölgeyi ve hatta küresel siyaseti etkileyen, yıkıcı ve yayılcı bir politika benimsenmiştir. Siyasî, askerî ve ekonomik vasıtalarla uluslararası kamuoyunda nüfuz alanları oluşturmuş, ekonomik ve stratejik çıkarlar doğrultusunda bazı Batılı devletler ve bölgesel aktörleri kendi lehine konumlandırmıştır.

Filistin ve Gazze'de yürütülen askerî operasyonlar, sivillere yönelik katliamlar ve çevreye verilen zararlar, Kur'ân'da “fesâd” olarak nitelendirilen davranış kalıplarına uygunluk göstermektedir. “*Karada ve denizde bozgunculuk ortaya çıktı*” (er-Rûm 30/41) âyeti bağlamında değerlendirildiğinde çevre tahribatı, kitlesel katliamlar ve sivillere yönelik sistematik şiddet, klasik müfsit tanımının çağdaş karşılığı olarak okunabilir. Özellikle beyaz fosfor bombaları gibi yasaklı mühimmatların kullanımı, hem insan hayatına hem de çevreye yönelik tahribatı gözler önüne sermektedir.

Bu bağlamda fesâdın yalnızca askerî boyutta kalmadığı; akide, ahlâk, siyaset ve ekonomi gibi hayatın tüm alanlarını kuşatan sistemli bir yıkıcılığa dönüştüğü görülmektedir. Nitekim Kur'ân'da İsrâiloğulları'nın tarihsel süreçte hem “fasid” hem de “müfsid” olarak nitelendirildikleri, fesâdın ise bu iki kimlik arasında ayrılmaz bir özellik olduğu vurgulanmaktadır. Buraya kadar zikredilen âyetler, İsrâiloğulları'nın ifsâd faaliyetlerini genel olarak ortaya koymaktadır. Bundan sonraki bölümde çalışmanın asıl konusu olan iki temel ifsâdın tahliline ve bu bağlamdaki detaylı açıklamalara geçilecektir.

3.2. مَرَّتَيْنِ /Merreteyn İfadesinin Anlamı ve İsrâiloğullarının İki İfsadı

İki ifsâd kelimesini ele almadan önce üzerinde durulacak âyette yer alan “مَرَّتَيْنِ/iki defa” ifadesinin sayısal bir ifade olup olmadığını irdelemek gerekmektedir. Çünkü yapılacak yorumlar “merreteyn” ifadesi üzerinden hareketle şekillenmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de “مَرَّتَيْنِ” kelimesi ve “مَرَّتَانِ” ifadesini de dâhil edersek toplamda altı yerde geçmektedir. Arapçada “مَرَّةً” bir kez, bir defa anlamına gelir; bunun tesniye (ikilik) şekli olan “مَرَّتَيْنِ” ise “iki kez, iki defa” manasını ifade etmektedir. İlgili âyetlerin bağlamı dikkate alındığında bu anlamın her kullanımda açıkça korunduğu görülmektedir.

“الطَّلَاقُ/Boşama iki defadır” (el-Bakara 2/229) ifadesinde boşama hükümlerine sınır getirilmiş, sınırsız boşama uygulamaları engellenmiştir. Mükâtil b. Süleymân’a (öl. 150/767) göre “talak” dönüş imkânı bulunan iki boşama ile sınırlıdır; üçüncü talakta artık geri dönüş yoktur (Mükâtil b. Süleymân, 1423/2002, s. 1/195). Dolayısıyla bu bağlamda “مَرَّتَانِ” ifadesi kesin biçimde iki defayı belirtmektedir.

“سُعَدَيْبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ/Onları iki defa azaba uğratacağız, sonra büyük bir azaba döndürülürler” (et-Tevbe 9/101) âyetinde Medine’deki münafıkların dünyada “iki defa” azaba uğratılacağı, ardından ahirette büyük azaba döndürülecekleri bildirilir. Abdurrezzâk b. Hemmâm’a (öl. 211/826-27) göre bunlardan biri öldürülme, diğeri esir alınmadır (Abdurrezzâk b. Hemmâm, 1419/2002, s. 2/162). Zeccâc (öl. 311/923), bu iki azabı “münafıkların harcama yükümlülüğü ve fiilen (çekilecek sıkıntılar) veya öldürülme ve kabir” şeklinde açıklar (Zeccâc, 1408/1988, s. 2/467). Her hâlükârda “مَرَّتَيْنِ” lafzen ve bağlamsal olarak iki kez anlamındadır; “çok defa” manası verilmez.

“أَوْ لَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ” (et-Tevbe 9/126) âyetinde münafıkların her yıl bir ya da iki defa musibet veya imtihanla karşılaştıkları fakat buna rağmen tövbe etmedikleri vurgulanır. İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) farklı müfessirlerin yorumuna dayanarak bunun kıtlık ve açlık, delâlet ve küfür şeklinde olabileceğini belirtir (İbn Ebî Hâtim, 1419/1998, s. 6/1915-1916). Dolayısıyla “مَرَّةً” tek defayı, “مَرَّتَيْنِ” ise tam olarak iki defayı karşılamaktadır.

“أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ/İşte onlara ecirleri iki defa verilecektir” (el-Kasas 28/54) âyeti Ehl-i Kitap’tan olup Kur’an’a da iman eden kimselerin mükâfatını zikretmektedir. Mâturidî (öl. 333/944), birinci ecri onların İslâm’a imanları, ikinci ecri ya makamlarının gitmesine sabretmeleri ya insanlara örnek olmaları ya da imanın kendisi olarak sabırla anılması şeklinde değerlendirir (Mâturidî, 1426/2005, s. 8/179). Yani burada “مَرَّتَيْنِ” ifadesi “iki kat” manasında kullanılmıştır.

“وَأُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ/Ona ecrini iki defa veririz” (el-Ahzâb 33/31) âyeti, Peygamber eşlerinin takvaları hâlinde alacakları mükâfatı konu edinmektedir. el-Kayrevânî, bu sevabın normal kadınlara verilecek sevabın iki misli olduğunun altını çizmektedir (el-Kayrevânî, 1429/2008, s. 9/5878). Burada da “مَرَّتَيْنِ” kesin biçimde “iki kat” anlamındadır.

“يَرَىٰ فِيهَا عِصْيَانَكُمْ وَيُرِيدُ أَن يَبْسُطَ فِيهَا إِلَهُكُمْ أَلَا تَتُوبُونَ إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْإِسْرَاءِ قُلْ إِنَّ الْإِسْرَاءَ لَإِثْمًا كَبِيرًا” (el-İsrâ 17/4) âyetine göre İsrâîloğulları’nın tarih boyunca işleyecekleri fesatlar ve bunlara mukabil ilahî cezalar söz konusudur.

Özetle “مَرَّتَيْنِ” kelimesi Arapçada yalnızca tesniye (ikilik) anlamına gelir ve “iki defa, iki kere, iki kat” manasındadır. Kur’an’daki bütün kullanımlarda bu anlam doğrudan bağlama yansımaktadır. Klasik ve modern müfessirlerin tamamı da bu doğrultuda yorum yapmıştır. “Çok defalar” anlamı ise yalnızca “مَرَّتَيْنِ” ifadesinin üslup açıklamalarında söz konusu olup “مَرَّتَيْنِ” için geçerli değildir.

Öte yandan Kur’an-ı Kerîm’in İsrâ Sûresi 4. ve devamındaki âyetlerde, İsrâîloğulları’nın tarih boyunca gerçekleştirdikleri veya gerçekleştirecekleri iki büyük ifsâd/bozgunculuk fiilinden söz edilmektedir. Bu âyetlerde, Yahudilerin yeryüzünde iki defa büyük çaplı bir bozgunculuk çıkaracakları, ardından bu bozgunculuklarının ilâhî müdahaleyle ortadan kaldırılacağı ifade edilmiştir. “Kitapta İsrâîloğulları’na şu hükmü verdik: Yeryüzünde iki defa bozgunculuk çıkaracaksınız” (el-İsrâ 17/6-7) âyetiyle başlayan pasaj, hem ifsâdın mahiyetine hem de bu fesâdın izâlesi için gönderilen ilâhî kuvvetin “عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ/güçlü kuvvetli kullarımız” şeklinde rolüne işaret etmektedir. Bu bağlamda, özellikle

5. ve 7. âyetlerde, her bir ifsâdın ardından gelen cezalandırıcı sürecin detayları zikredilmekte, ikinci ifsâdın ardından da benzer bir şekilde İsrâîloğulları'nın yüzlerini karartacak bir karşılık ve Mescid'e girişin yeniden gerçekleşeceği haber verilmektedir. Bu âyetlerde geçen ifadelerin zamansal ve tarihî karşılıkları hakkında müfessirler arasında çeşitli görüş ayrılıkları söz konusudur. Bu görüşler temelde üç ana grupta toplanabilir:

a) Her iki ifsâd da Peygamber'in risâletinden öncedir: Klasik müfessirlerin çoğunluğu bu kanaattedir. İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) (et-Taberî, 1420/2000, s. 17/357), Zemahşerî (öl. 538/1144) (ez-Zemahşerî, 1407/1986, s. 2/649), Fahrüddîn er-Râzî (öl. 606/1210) (er-Râzî, 1420/2000, s. 20/209-301), Kurtubî (öl. 671/1273) (el-Kurtubî, 1384/1964, s. 10/214-222) ve Beydâvî (öl. 685/1286) (el-Beydâvî, 1418/1997, s. 3/248-249) gibi önde gelen müfessirler, her iki ifsâdın da tarihsel olarak Resulullah'ın nübüvvetinden önce vuku bulduğunu ifade etmişlerdir. Bu görüşe göre birinci ifsâdın sebebi Zekeriyâ'yı (a.s) öldürmeleri olup bunun üzerine Allah, Babil hükümdarı Buhtunnasr'ı (m.ö. 605-562) onlara musallat etmiştir. İkinci ifsâda ise Yahyâ Peygamber'in öldürülmesi sebep olmuş ve bunun sonucunda Romalı komutanın saldırısıyla cezalandırıldıkları rivayet edilmiştir (et-Taberî, s. 17/357; ez-Zemahşerî, s. 2/649; er-Râzî, s. 20/209-301; el-Kurtubî, s. 10/214-222; el-Beydâvî, 1418/1997, s. 3/248-249). Ancak bu görüşte her iki ifsâdın birbirine çok yakın zamanlarda gerçekleştiği ileri sürülmüş, tarihsel süreklilik bakımından bazı tenakuzlar doğmuştur. Öte yandan bazı müfessirler, İsrâîloğulları'nın gerçekleştirdiği iki büyük ifsâdın zamanı ve bu ifsâdın izalesine memur edilen "ibâd/kullar"ın kimliği hakkında sahîh bir rivayetin bulunmadığını vurgulayarak bu meselede kesin bir tarihsel tespitten kaçınmış ve hükmü Allah'ın ilmine havale etmişlerdir (el-Şenkitî, 1415/1995, s. 3/16; Fadl Hasan Abbas, 1426/2005, s. 56). Nitekim klasik müfessirlerin çoğunluğu, Yahudilerin gelecekte siyasî, askerî ve ekonomik anlamda yeniden bir güç kazanabileceklerini, hatta devletleşme sürecine girerek küresel çapta etkinlik kurabileceklerini tahayyül edememiştir. Bu durum, o dönemde Yahudilerin dağınık topluluklar halinde yaşamaları ve siyasî bir varlık göstermemeleriyle de yakından ilişkilidir (Bulkasa, 1423/2022, s. 74). Ancak günümüzde, özellikle Siyonist ideoloji etrafında teşekkül eden İsrail Devleti'nin ortaya koyduğu geniş çaplı işgal, demografik mühendislik, etnik temizlik politikaları, kültürel dejenerasyon, medya ve finans üzerinden yürütülen tahakküm uygulamaları, İsrâ Sûresinde bildirilen ikinci büyük ifsâdın çağdaş tezahürü olarak değerlendirilmektedir (el-Hâlidî, 1413/1993, s. 127-131). Bu bağlamda Siyonist yapı, sadece belli bir coğrafyada değil, küresel ölçekte sosyal, ahlakî, siyasî ve çevresel tahribata yol açan bir aktör hâline gelmiştir (Chomsky, 2010).

b) Birinci ifsâd risâletten önce, ikinci ifsâd ise risâlet sonrası döneme aittir: Bu yaklaşım şu iki alt gruba ayrılmaktadır:

b1) Bazı âlimlere göre ikinci ifsâd, Resulullah döneminde gerçekleşmiştir. Bu görüşü savunanlardan biri Mısır'lı düşünür Ebû Zehra'dır (öl. 1407/1987) (Ebû Zehre, t.y., 8/4338).

b2) İkinci ifsâd, Ömer (a.s) zamanında olmuştur. Abdülkerîm el-Hatîb (öl. 1390/1970) bu kanaattedir (Hatîb, t.y., s. 8/451 vd). Buna göre İsrâîloğulları'nın ikinci büyük fesâdı İslâm hâkimiyeti döneminde meydana gelmiştir. Bu görüş, İsrâ Sûresi'nde geçen kıssada Beytü'l-Makdis'in ikinci olayda "el-Mescid" olarak anılmasına dayandırılır. Ömer'in Kudüs'ü fethederek Mescid-i Aksâ'yı tekrar İslâm hâkimiyetine sokması âyette geçen "وَلْيَذُكُوا الْمَسْجِدَ كَمَا نَحَلُّوهُ أَوْلَ مَرَّةٍ/mescide ilk girdikleri gibi tekrar girecekler" (el-İsrâ 17/7) ifadesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu ifade, Kudüs'ün artık Müslümanlara ait bir ibadet yeri hâline geldiğini ve ikinci fesâdın da bu İslâmî hâkimiyet dönemi içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Birinci fesatta ise "el-Mescid" ifadesinin kullanılmaması, bu dönemde Kudüs'ün Müslümanlara ait bir mescid değil, başka bir yapıya sahip olduğunu ima etmektedir. Bu bağlamda "el-Mescid" kelimesinin yalnızca İslâm hâkimiyeti altında olan yerler için kullanıldığı iddia edilmektedir. Ancak bu yoruma yönelik bazı itirazlar da bulunmaktadır. Özellikle, Kur'an'da "el-Mescid" kelimesinin sadece İslâm dönemi ibadethaneleri için kullanılmadığına dikkat çekilmektedir. Bu itirazın temel

dayanaklarından biri, Ashâb-ı Kehf kıssasında geçen şu ifadedir: “*Üzerlerine mutlaka bir mescîd yapacağız*” (el-Kehf, 18/21). Bu âyet, Ashâb-ı Kehf’in yaşadığı dönemin Hıristiyanlık öncesi veya başlangıç dönemlerine ait olduğu düşünüldüğünde, Kur’an’ın “el-Mescîd” kavramını İslâm öncesi ibadet mekânları için de kullandığını temellendirmektedir. Dolayısıyla, “el-Mescîd” ifadesinin sadece Müslümanların hâkim olduğu zamanlara veya yerlere has olduğu yorumu, Kur’an bütünlüğü içinde tartışmalı bir varsayımdır. Neticede İsrâ Sûresi’nde geçen “el-Mescîd” kelimesinin ikinci olayda yer alması, mutlaka İslâmî hâkimiyete işaret etmeyebilir. Kur’an’daki dilsel kullanımlar daha geniş bir tarihî ve bağlamsal okumayı gerektirmektedir. el-Mescîd kavramı, genel anlamda Allah’a ibadet edilen yerleri ifade eden bir terim olup, yalnızca bir dinin veya dönemin tekelinde değildir (Bulkasa, 1423/2022, s. 77).

c) Birinci ifsâd nübüvvetten önce olmuştur, ikinci ifsâd ise günümüz modern döneminde gerçekleşmektedir. Bu yaklaşım modern tefsir ekollerine mensup bazı çağdaş âlimler tarafından savunulmuştur. Bu görüşü benimseyenler arasında Saîd Havvâ (Havvâ, t.y., s. 6/3040), Şa’râvî (eş-Şa’râvî, t.y., 14/8353), Fadl Hasan Abbâs (öl. 2011) (Hasen Abbâs, 1421/2000, s. 120), Salah Abdülfettâh el-Hâlidî ve Abdulmuaz Abdussettâr (Abdussettâr, t.y., s. 673-674) gibi isimler yer almaktadır. Bu âlimler, âyetlerin lafızları, bağlam içindeki anlam ilişkileri (siyak ve sibak), âyetin i‘câzı ve bugünkü reel politik gerçeklikleri dikkate alarak yorumlarını geliştirmişlerdir (eş-Şa’râvî, s. 14/8353; Havvâ, s. 6/3040; Abbâs, s. 20; Abdussettâr, t.y., s. 673-674). Onlara göre Yahudilerin birinci ifsâdları, henüz mukaddes topraklara yerleşmeden önceki döneme aittir. Yahudiler, Şam bölgesinde Roma-Yunan zulmünden kaçarak Hicaz’a, özellikle Medine ve çevresine yerleşmişlerdir. Burada Evs ve Hazrec gibi Arap kabileleri üzerinde hem iktisadî hem de sosyolojik bir tahakküm kurmuşlar, faizcilik ve istismar yoluyla toplumsal yapıyı ifsat etmişlerdir. Aynı zamanda ahlâkî ve inanç temelli bozulmalara da sebep olmuş, hurafe ve yalanlarla bölge halkının manevî yapısını tahrif etmişlerdir (el-Hâlidî, s. 151-161). Yukarıda ismi geçen âlimler, Yahudilerin ikinci büyük ifsâdının ise günümüzde gerçekleştiğini, özellikle modern Siyonist yapılanma ve İsrail devleti üzerinden yürütülen sistematik zulüm, işgal, yayılcılık, ekonomik hegemonya, medyatik manipülasyon ve askerî tahakkümün bu âyetlerle doğrudan örtüştüğünü ileri sürmektedirler (Havvâ, t.y., s. 6/3040; eş-Şa’râvî, t.y., 14/8353; Fadl Hasan Abbâs, 1421/2000, s. 120; Abdussettâr, t.y., s. 673-674). Özellikle Gazze’de gerçekleştirilen insanlık dışı eylemler, çevresel tahribat ve sivillere yönelik saldırılar, Kur’an’da ifsâd olarak tanımlanan eylemlerin çağdaş versiyonları olarak değerlendirilmektedir. Bununla ilgili şu delilleri zikretmişlerdir:

c1) “وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ”/Biz İsrâiloğulları’na Kitap’ta bildirdik” (el-İsrâ 17/4) ifadesinde yer alan “وَقَضَيْنَا” fiili, dilsel olarak sadece “hükmetmek” değil, aynı zamanda “açıklamak, ilan etmek, kesin bir hükümle beyan etmek” anlamlarını da içerir (İbn Âşûr, 1404/1984, s. 15/14). Bu bağlamda âyetin, İsrâiloğulları’na geçmişte işledikleri fiillerin sonuçlarıyla birlikte gelecekte gerçekleştirecekleri davranışlara dair kesin bir bilgi verildiğine işaret ettiği söylenebilir. Bu ifade tarzı, onları karşılaştıkları sonuçlara önceden hazırlamakta, böylece hem inkârın ve isyanın önüne geçmekte hem de vukû bulacak hadisenin kaçınılmazlığına vurgu yapmaktadır. Nitekim bu yaklaşım, İlâhî adaletin önceden beyanla sorumluluğu pekiştirmesi ilkesiyle de örtüşmektedir (el-Kuşeyrî, t.y., s. 2/336).

c2) Âyetteki hitabın “Benî İsrâil/İsrâiloğulları” olarak belirtilmesi, bu haberin tarihsel ve zamansal olarak yalnızca belirli bir dönemdeki Yahudi topluluğuna değil, tüm zamanlardaki İsrâil nesline yönelik olduğuna delalet etmektedir. “وَفِي الْكِتَابِ”/o Kitap’ta” terkinde geçen “Kitâb” kelimesiyle kastedilenin Kur’an olduğu yönündeki kanaat daha güçlüdür (Havvâ, t.y., s. 6/3040). Zira eğer burada Tevrât kastedilmiş olsaydı, ifadenin daha önce sözü geçen nesneye işaret eden zamirle, yani “فِيهِ” şeklinde gelmesi beklenirdi. Ayrıca bu bağlamda “Kitâb”tan muradın “Levh-i Mahfûz” olduğunu ileri sürmek de ikna edici değildir. Zira Levh-i Mahfûz’da her şeyin yazılı olması genel bir durumdur; bu

özel bildirimini orada kayıtlı olmasını ayırt edici bir bağlamda temellendirmek zordur. Bu nedenle burada Kur'ân'a yapılan doğrudan bir atıf olduğu yorumu, lafzî ve bağlamsal olarak daha sağlamdır.

c3) *لَتَنْفُسُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا* (el-İsrâ 17/4) âyetinde geçen fiillerin başındaki “ل” harfî, Arap dilinde yemin/kasem edatı olan “lâm-ı kasem”dir (Zemahşeri, 1407/1987, s. 3/248). Bu vurgulu kullanım, bildirilen olayların mutlaka vukû bulacağını ifade etmektedir. Nitekim tarihsel süreç içerisinde İsrâîloğulları'nın sergilediği tavırlar bu ilahî haberin tezahürleri olarak değerlendirilmiştir: Mûsâ'ya (a.s) eziyet etmeleri (es-Saff 61/5), Allah'ı açıkça görmeyi talep etmeleri (el-Bakara 2/55), Allah'ın nimetlerine nankörlük göstermeleri (el-Bakara 2/61), buzağıya tapmaları (el-Bakara 2/51), mukaddes topraklara girmekten kaçınmaları (el-Mâide 5/22-26), cumartesi yasağını çiğnemeleri (el-A'râf 7/163), peygamberlerini öldürmeleri (el-Bakara 2/91), Tevrât'ı tahrif etmeleri (el-Bakara 2/79), faizi hayatlarının temeline almaları (en-Nisâ 4/161) ve ellerine güç geçtiğinde yeryüzünde bozgunculuk yapmaları bu kapsamda zikredilebilir. Bu durum yalnızca tarihsel bir bağlamda değil, aynı zamanda İsrâîloğulları'nın sonraki kuşaklarını da içine alan kolektif bir karakteri tasvir etmektedir. Kur'ân'da bu tür anlatımlar, belirli bir kavmin tüm zamanlardaki genel tutumlarına yönelik bir tenkit olarak değerlendirilmiş, bu yönüyle âyetlerin evrensel mesajı vurgulanmıştır (Fazlur Rahman, 1992, s. 107).

c4) *فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا* (el-İsrâ 17/5) âyeti, İsrâîloğulları'nın birinci fesâdının vukuunu bildiren bir zaman zarfı olan “إِذَا” ile başlamaktadır. Arap gramerine göre “إِذَا”, istikbale yönelik zaman zarfı olup “gelecek zamanda vukû bulacak” olayları ifade etmektedir. Bu bağlamda Şa'râvî, “إذا فلان أكرمه، / *filan kişi geldiğinde ona ikram ederim*” örneğiyle bu edatın geleceğe dair kesinlik ifade eden bir yapı taşıdığına dikkat çekmektedir (eş-Şa'râvî, s. 14/8353). Kur'ân'ın, kıyamet gibi henüz gerçekleşmemiş hadiseleri bile geçmiş zaman sığısıyla ifade etmesi, bu tür ifadelerin gerçekleşmesinin kesinliğini vurgulamak amacıyla kullanıldığını ortaya koymaktadır. Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) de ifade ettiği gibi tehdit ve va'd içeren âyetlerde eylemin dehşeti ve mutlak gerçekleşeceği kesinlik kazandırmak üzere fiil geçmiş zaman formunda gelebilmektedir. Örneğin, *وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ* (ez-Zümer 39/68) âyeti, geleceğe yönelik olmasına rağmen geçmiş zaman kalıbıyla ifade edilmiştir. Dolayısıyla “فَإِذَا جَاءَ” ifadesindeki “ف” harfî de cezanın, fesâdın hemen ardından gerçekleşeceğini, uzun bir zaman aralığı olmadan uygulanacağını göstermektedir (ez-Zerkeşî, 1376/1957), s. 3/372). Bu bağlamda tarihsel olarak bu cezanın, Medine dönemi Yahudilerinin –Benî Nadir, Benî Kaynuka ve Benî Kurayza kabilelerinin– ihaneti sonucu bizzat Allah'ın Nebisi ve sahabeti eliyle gerçekleştiği değerlendirilmektedir (Saîd Havvâ, s. 6/3040). Bu yorumu, Haşr Sûresi 2. âyette geçen *هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ* / *Allah, inkâr eden Ehl-i Kitap'tan olanları ilk sürgünde yurtlarından çıkarandır*” ifadesi de pekiştirmektedir.

c5) *بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا*” ibaresi, Allah'ın birinci ifsâdı ortadan kaldırmak üzere gönderdiği güçleri tanımlamaktadır. Buradaki “بَعَثْنَا” fiilinin faili Allah'tır ve bu, cezanın doğrudan İlahî müdahale ile gerçekleştiğini bildirmektedir. “عِبَادًا لَنَا” ifadesi ise bu görevlendirilenlerin Allah'a nispet edilen özel kullar olduğunu belirtmektedir. Kur'ân'da “عبيد” kelimesi daha genel bir anlamda tüm insanlar için kullanılırken “عِبَاد” kelimesi genellikle salih ve Allah'a yakın kullar için tercih edilmektedir (el-Kehf 18/65, 102; Yûsuf 12/24; Meryem 19/63; Sâd 38/45; et-Tahrîm 66/10; el-Fâtır 35/32; es-Saffât 37/81, 111, 132, 171; eş-Şûrâ 42/52; el-Bakara 2/186; İbrâhîm 14/31; el-Hicr 15/49; el-İsrâ 17/53, 65; Tâhâ 20/77; el-Enbiyâ 21/105; el-Mu'minûn 23/109; el-Furkân 25/17; el-Fecr 89/29). Bu bağlamda “لَنَا” izafetinin Allah'ın özel seçimini ve yüce ubûdiyyet makamına erişmiş şahsiyetleri kastettiği anlaşılmaktadır. Kur'ân'daki diğer benzer kullanımlarla (İsrâ 17/1, 3) irtibat kurularak burada sözü edilen “عِبَاد”ın Peygamber ve ona tabi olan sahabe topluluğu olduğu yorumu güç kazanmaktadır. Nitekim bu kişiler, Allah'ın izniyle Yahudilerin ilk fesâdını ortadan kaldırmış, onların ihanet ve ifsâd

faaliyetlerine son vermişlerdir. Böylece İsrâ Sûresinde iki defa gerçekleşeceği bildirilen ifsâdın ilk ceza süreci, Allah'ın “kendisine ait kıldığı” bir topluluk aracılığıyla tahakkuk etmiştir.

c6) Yahudilerin ilk büyük ifsâd hareketine karşılık olarak gönderilen rabbânî kulların vasıfları, İsrâ Sûresi 5. âyetinde “أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ” ifadesiyle tanımlanmıştır. Bu ifade, “şiddetli güç ve kuvvet sahipleri” anlamına gelir ve sadece fizikî değil, aynı zamanda manevî kudretin de kapsam içinde değerlendirildiği güçlü bir nitelendirme barındırmaktadır. Bu vasfa sahip olanların, tarihsel bağlamda Peygamber'in sahabesi olduğu yönündeki değerlendirme, gerek nüzul ortamı gerekse sonraki gelişmeler bağlamında oldukça kuvvetlidir. Sahabe, Yahudi kabilelerine karşı gerek askerî gerek siyasî planda ciddi müdahalelerde bulunmuş ve onların ifsâdına son vermiştir. Benî Nadir ve Benî Kaynuka kabileleri Medine dışına sürülmüş, Benî Kurayza ise muhasara altına alınmış ve eli silah tutan erkeklerin tamamı öldürülmüştür. Bu uygulamanın dayandığı hüküm, doğrudan bir sahabe olan Sa'd b. Muâz (öl. 5/627) tarafından verilmiştir ve bu kararın rabbânî bir hüküm olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Sa'd b. Muâz (r.a), savaşçı erkeklerin öldürülmesini, kadın ve çocukların esir edilmesini, malların ganimet olarak dağıtılmasını ve yurtların İslâm toplumu lehine istimlak edilmesini hükme bağlamıştır (Buhârî, “Megâzî”, 30). Bu hüküm, “أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ” ifadesinin sadece askerî güç değil, aynı zamanda siyasî-idarî ve şer'î irade kuvvetini de içerdiğini göstermektedir. Hayber Gazvesi esnasında sahabeden Ali'nin (öl. 40/661) sergilediği olağanüstü cesaret ve fizikî kudret, İslâm tarih literatüründe dikkate değer hadiseler arasında yer almaktadır. Nitekim Yahudi savaşçıların önünde gelenlerinden olan Merhab ile yapılan teke tek çarpışmada Ali (r.a), bu rakibini mağlup ederek öldürmüştü, bu münferit mücadele savaşın seyrini Müslümanlar lehine değiştiren psikolojik bir eşik teşkil etmiştir. Aynı sefer esnasında Hayber kalesinin kapısını yerinden sökerek onu savaş sırasında kalkan olarak kullandığı rivayet edilmiştir (İbn Ebî Şeybe, 1418/1997, s. 6/374). Bu hadise, onun yalnızca askerî cesaretini değil, fizikî gücünü de göstermesi bakımından İslâmî kaynaklarda sıkça vurgulanmış, sonraki dönemlerde Ali'nin faziletleri arasında öne çıkarılmıştır. Söz konusu rivayet, sahabenin “أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ” ifadesiyle nitelenmesinin tarihî bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda sahabenin uyguladığı bu müdahaleler “فَجَاسُوا جَلَالَ” /yurtlarınızın içine kadar girdiler, dolaştılar” ifadesinin canlı bir tezahürüdür. Söz konusu âyetteki fiil, sadece fiziksel geçişi değil, düşman unsurların merkezlerine kadar nüfuz edilerek onların düzenlerinin dağıtıldığını, istikrarlarının bozulduğunu ve egemenliklerinin sona erdirildiğini ima etmektedir. Bu eylemler, Medine ve çevresindeki Yahudi varlığına son veren birçok kritik hadise üzerinden gerçekleşmiştir. Benî Kaynuka, Benî Nadir, Benî Kurayza, Hayber, Fedek, Vadi'l-Kura ve Teyma gibi yerleşimlerde İslâm toplumunun siyasî ve askerî üstünlüğü sağlanmıştır. Nitekim “*Ehl-i kitaptan onlara yardım eden Kurayza Yahudilerini de kalelerinden söküp çıkardı ve kalplerine o müthiş korkuyu saldı. Öyle ki siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir alıyordunuz. Allah onların yerlerine, yurtlarına, mallarına hatta henüz ayak bile basmadığınız nice topraklara vâris kaldı. Allah'ın her şeye gücü yeter*” (el-Haşr 59/2-3) âyetlerinde bu sürecin Allah'ın takdiriyle gerçekleştiği açıkça belirtilmektedir. Bu âyetler, sahabenin yalnızca Yahudi kabilelerini bertaraf etmekle kalmadığını, aynı zamanda onların yurtlarına, mallarına ve henüz girilmemiş bölgelere dahi vâris kılındığını bildirmektedir. Böylece İsrâ Sûresi'nde zikredilen “أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ/şiddetli kuvvet” sahiplerinin, Allah'ın izniyle gerçekleştirdikleri bu müdahale hem ilâhî vaadin bir neticesi hem de sahabenin maddî-manevî kudretinin bir göstergesi olarak tecelli etmiştir. Bu sürecin nihaî aşamasında, Ömer (öl. 23/644) döneminde, Yahudilerin Arap Yarımadası'ndan tamamen çıkarılmasıyla birlikte ifsâd unsurlarına karşı kapsamlı bir temizlik gerçekleştirilmiş, böylece âyette zikredilen ilâhî va'd ve cezalandırma süreci tamamlanmıştır (İbn Sa'd, 1410/1990, s. 2/87).

c7) İsrâ Sûresi'nin 6. âyetinde yer alan “لَكُمْ الْكَرَّةُ عَلَيْهِمْ” ifadesi, Yahudilerin tarihsel olarak uğradıkları ilk hezimetin ardından ilerleyen bir dönemde tekrar üstünlük kazandıklarını ifade etmektedir. Âyette geçen “لَكُمْ” edatı, Arap dilbilgisinde terâhî (uzun zaman aralığı) bildiren bir harftir ve burada, söz konusu dönüşümün uzun bir süre sonra gerçekleştiğine işaret etmektedir (İbn 'Aşûr,

1404/1984, s. 15/32). Bu süre, sahabe döneminde yaşanan birinci ifsâdın ortadan kaldırılmasından sonra yaklaşık on dört asırlık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Nitekim müfessirlerin büyük çoğunluğu, bu bölümdeki hitabın Yahudilere yönelik olduğu konusunda müttefiktir (Taberî, 1420/200, s. 17/370; er-Râzî, 1420, s. 20/299-300; İbn Kesîr, 1419, s. 5/44; Âlûsî, 1415, s. 3/371). Fiil ve zamir yapıları incelendiğinde “أَمَدَدْنَاكُمْ”, “لَكُمْ” ve “جَعَلْنَاكُمْ” ifadelerinde yer alan zamirlerin Yahudi toplumuna döndüğü, “عَلَيْهِمْ” zamirinin ise önceki ifsâdı ortadan kaldıran mü'minlere işaret ettiği görülmektedir. Siyâsî tarihin seyri incelendiğinde Müslümanların birliğini temsilen yüzyıllar boyunca varlığını sürdüren hilâfetin lağvedilmesi (1924) ve bunun ardından ulus devlet yapılarının hâkimiyet kazanması, İslâm dünyasında parçalanmaya ve ideolojik dağınıklığa yol açmıştır. Bu gelişmelerle paralel olarak Yahudi toplumu modern dönemde Filistin topraklarında devlet kurma arzusunu fiilîyata dönüştürme imkânı bulmuştur. Nitekim 20. yüzyılın başlarında dünyanın muhtelif bölgelerinde dağınık halde yaşayan Yahudiler, özellikle 1917 Balfour Deklarasyonu sonrası ve 1948'de İsrail devletinin kuruluşuyla birlikte, Filistin'e yoğun bir şekilde göç etmişlerdir. Bu süreç, “وَأَمَدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَيْنِينَ” ifadesiyle örtüşmekte olup Yahudilerin maddî ve beşerî kaynaklar bakımından desteklendiğine işaret etmektedir. Bu desteklerin kaynağı, Yahudilerin iç dinamiklerinden ziyade haricî unsurlardır. Batılı güçlerin özellikle ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelerin hem siyâsî, hem askerî, hem de ekonomik bakımdan Yahudi devletine sağladığı yardımlar, âyette geçen “أَمَدَدْنَاكُمْ” fiiliyle birebir örtüşmektedir. Bu yardımların kesintisiz olmadığı, belli bir hikmet ve süreç dâhilinde son bulacağı da Kur'ânî bağlamda ima edilmektedir. Nitekim “جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا” ifadesi, sadece sayıca çokluğu değil, aynı zamanda Yahudilerin müttefik destekçilerle olan ilişkilerinin güçlendirilmesini de içermektedir. “نَفِيرًا” kelimesi Arapçada “toplula yardım eden topluluk”, “askerî destek” veya “müşterek güç” anlamlarına gelmekte olup Yahudilerin günümüzde küresel medya, diplomasi ve lobicilik faaliyetleriyle elde ettiği destek yapısını tasvir etmektedir. Bu bağlamda, “وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِيَنبِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا” âyetinde yer alan “جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا” ifadesi, ikinci va'din yaklaşmasına paralel olarak dünyanın farklı bölgelerinde dağınık halde bulunan Yahudilerin mukaddes topraklarda bir araya getirilmesini dile getirmektedir. el-Ferrâ'nın (öl. 207/822) beyanıyla “لَفِيفًا”, “dünyanın dört bir yanından” anlamında olup Yahudilerin küresel çapta bir merkezde toplanacaklarına işaret etmektedir (el-Ferrâ, 1374/1955, s. 2/132). Bu toplulaşma, zahirde onların güç kazanımı gibi görünse de Kur'ânî perspektifte bu süreç, ilâhî bir planın parçası olarak onların nihâî cezalandırılmalarına zemin hazırlamaktadır. Bu tarihsel dönüşüm, özellikle 1917'de İngilizlerin Filistin'i işgal etmesi ve Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden geri çekilmesiyle başlamıştır. Ardından gelen Yahudi göçleri ve 1948'deki devletleşme süreci, ikinci ifsâdın sahneye çıkışını göstermektedir. Günümüzde Yahudilerin medya, siyâsî mekanizmalar ve uluslararası kuruluşlar nezdinde elde ettikleri destek “نَفِيرًا” kelimesinin semantik kapsamına dâhil olarak değerlendirilebilir. Bu minvalde Yahudi karşıtı herhangi bir uluslararası kararın özellikle ABD gibi devletler tarafından Birleşmiş Milletler nezdinde veto edilmesi, söz konusu âyetin modern izdüşümünü oluşturmaktadır (el-Hâlidî, s. 170-178).

c8) İsrâ Sûresi'nin 7. âyetinde geçen “إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا” ifadesi, bireylerin ve toplumların amellerinin doğrudan karşılığını alacağına işaret eden evrensel bir ilkeye dikkat çekmektedir. Bu âyet, Yahudi toplumunun tarih boyunca benimsediği yanlış inançlardan birini, yani kendilerinin Allah katında mutlak üstün ve dokunulmaz olduğu şeklindeki iddialarını açık bir şekilde reddetmektedir. Zira onlar, işledikleri zulüm ve isyanlara rağmen ilâhî yardımın kendilerinden esirgenmeyeceği zannını taşımaktadır. Kur'ân ise bu zannın gerçeklikle hiçbir ilgisinin olmadığını, hakikatte ise her birey ve topluluğun kendi fiillerinin neticesine muhatap olacağını bildirmektedir. İhsân (iyilik, erdemli davranış) ve isâet (kötülük, zulüm, ifsat) kavramları bu bağlamda merkezî bir konuma sahiptir. Kur'ânî sistemde ilâhî muamele, amelî karşılığa dayalıdır. Bu çerçevede, kim iyilik ederse bu iyilik kendisine dönmekte kim de kötülük işlerse onun zararı yine bizzat kendisini bulmaktadır. Dolayısıyla Yahudilerin tarihte sergiledikleri kibir, isyan, ifsat ve fesat içeren tutumlar, onların ilâhî rahmetten uzak kalmalarına sebep olmuştur. Bu âyetin özellikle ikinci ifsâd bağlamında yer alması da

dikkat çekicidir. Zira tarihsel veriler, Yahudilerin güçlü oldukları dönemlerde daha fazla ifsat faaliyeti içerisine girdiklerini göstermektedir. Dolayısıyla zayıf oldukları zamanlarda bile ihsanla bağları zayıf olan bu topluluğun, güç kazandıkları zaman iyilikle hareket etmeleri beklenemez. İhsan ile ifsat, Kur'ânî bakış açısında bir arada bulunmaz. Güç sahibi olduklarında adalet, merhamet ve hakkaniyet yerine baskı, zulüm ve bozgunculukla hareket etmeleri bu âyetin tefsirini desteklemektedir. Nitekim yakın tarihli gelişmeler bu tespiti pekiştirir niteliktedir. Özellikle 7 Ekim 2023 tarihinde başlayan ve Hamas tarafından gerçekleştirilen “Aksa Tufanı” sonrası, İsrail’in Gazze’de yürüttüğü askerî operasyonlar sonucunda on binlerce sivilin hayatını kaybettiği, yüz binlercesinin yaralandığı ve büyük bir yıkımın meydana geldiği gözlemlenmiştir. Bu durum yalnızca Müslüman toplumlarda değil, küresel kamuoyunda da ciddi tepkilere neden olmuş, farklı coğrafyalarda yaygın protesto gösterileri düzenlenmiştir. Bu gelişmeler, İsrâ Sûresi’nin yedinci âyetinde zikredilen ilâhî sünnetin tecellî edeceği yönündeki beklentiyi artırmaktadır. Zira Yahudilerin, güçlerini insan haklarına uygun şekilde kullanmamaları ve bunun yerine ifsat ve zulüm politikalarını benimsemeleri, onların bu ikinci ifsâdının da bir sonla karşılaşacağını düşündürmektedir. Sonuç itibarıyla Kur’ân’ın temel ilkelerinden biri olan “herkese ameline göre muamele edilmesi” prensibi, Yahudilerin de dâhil olduğu tüm toplulukları kapsamaktadır. İhsan yolundan sapan, zulüm ve ifsâdı tercih eden hiçbir topluluğun ilâhî destekle ebedî üstünlük kurması mümkün değildir.

c9) İsrâ Sûresi 7. âyetinde geçen “وَأُولَئِكَ نَجْزِيهِمْ عَذَابَ الْآخِرَةِ لِيَسُوْءُوا وُجُوْهُكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوْهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ” ifadesi, İsrâîloğulları’nın tarihsel süreçte gerçekleştirdikleri ikinci büyük ifsâdın ilâhî bir karşılıkla sonuçlanacağına işaret etmektedir. Bu âyette geçen “وَأُولَئِكَ نَجْزِيهِمْ عَذَابَ الْآخِرَةِ” ifadesi, bazı müfessirlerce Yahudilerin ikinci büyük sapma ve bozgunculuk dönemine işaret etmekte olup bu dönemin sonunda Allah’ın onları bir başka topluluk eliyle cezalandıracağı vurgulanmaktadır (Bulkasa, s. 65). Bu çerçevede âyet, hem Yahudilere hitaben bir tehdit, hem de Müslümanlara yönelik bir müjde mahiyetindedir. “لِيَسُوْءُوا وُجُوْهُكُمْ” ifadesi, Yahudilerin izzet ve onurlarının kırılacağını, mağlup ve zelil hale getirileceklerini; “وَأُولَئِكَ نَجْزِيهِمْ عَذَابَ الْآخِرَةِ” bölümü ise, Müslümanların Beytü’l-Makdis’e (Mescid-i Aksâ) galibiyetle yeniden gireceklerini ifade etmektedir. Buradaki girişin, barışçıl yollarla değil, bir mücadele ve savaş neticesinde olacağı anlaşılmaktadır. Yakın tarih incelendiğinde Yahudi varlığının 1917 Balfour Deklarasyonu ile Filistin topraklarında somutlaştığı, 1948’de İsrail Devleti’nin kurulmasıyla da kurumsallaştığı görülmektedir. Bu süreçten günümüze dek Filistin halkı büyük zulümlere, insan hakkı ihlallerine, kitlesel göçlere ve katliamlara maruz kalmıştır. 2023 yılı itibarıyla özellikle 7 Ekim’de Hamas tarafından başlatılan “Aksa Tufanı” operasyonu bu zulme karşı bir direniş hamlesi olarak yorumlanmaktadır. Hamas, İslâmî ilkelere bağlılık iddiasıyla hareket eden, halkı tarafından desteklenen ve işgal karşıtı mücadele yürüten bir yapıdır. Kur’ânî savaş hukukuna riayet etmeye gayret ettiği iddiasıyla ön plana çıkan bu yapı, İsrail’in tüm uluslararası savaş hukukunu ihlâl eden saldırılarına karşılık verdiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, âyette geçen “وَأُولَئِكَ نَجْزِيهِمْ عَذَابَ الْآخِرَةِ” ifadesi, Yahudilerin askerî, teknolojik ve stratejik üstünlüklerinin ortadan kaldırılacağına delâlet etmektedir. Bu üstünlüklerin imhası, ifsat faaliyetlerinin son bulması açısından belirleyici olacaktır. Hadis kaynaklarında yer alan ve sahih olarak kabul edilen bir rivayette, Müslümanlarla Yahudiler arasında kıyamet öncesinde büyük bir savaş yaşanacağı, bu savaşta Müslümanların galip geleceği, Yahudilerin taş ve ağaçların arkasına gizlenecek kadar çaresiz kalacakları ifade edilmektedir. Hadiste geçen Garkad ağacının istisna tutulması, sembolik olarak Yahudi varlığının son sığınaklarını temsil edebilir (Müslim, “Fiten”, 7339). “وَأُولَئِكَ نَجْزِيهِمْ عَذَابَ الْآخِرَةِ” (el-İsrâ 17/8) âyetinin ifadesi savaşın merkezinin Mescid-i Aksâ olacağına işaret ederken bu mücadelenin salt millî, etnik ya da ideolojik değil, imanî ve İslâmî bir kimlik taşıdığını göstermektedir. Nihâî hedefin mukaddes toprakların özgürlüğüne kavuşması ve Allah’ın kelimesinin yüceltilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte müzakere veya seküler çözüm yollarından değil, ilâhî adaletin tecellisine vesile olacak iman temelli bir direnişten söz edilmektedir. Hülâsa Kur’ân’da beyan edilen ikinci ifsâdın izalesi ilâhî bir vadin tecellisidir. Bu süreç,

tarihsel süreklilik arz eden zulüm ve ifsâda karşı Müslümanların imanî bir duruşla ortaya koyacakları kararlı ve uzun soluklu bir mücadele ile mümkün olacaktır. İsrâ Sûresi'nin bu bağlamdaki mesajı, zulmün her türüne karşı direnişin meşruiyetini ve sonunda hakkın galebe çalacağını da öğretmektedir.

c10) Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudilerin sahip olduğu maddî ve manevî imkânların Allah'ın lütfu olduğuna vurgu yapmak amacıyla “رَدَدْنَا/geri döndürdük”, “أَمَدَدْنَا/yardım ettik” ve “كَلَدْنَا/kıldık” gibi fiiller kullanılmıştır. Bu fiiller, Yahudilerin elde ettikleri imkânların ve üstünlüklerin Allah'tan kaynaklandığını, bizzat kendi çabalarıyla elde etmediklerini belirtmektedir. Bu durum, onların güçlü ve hükümler oldukları dönemlerin Allah'ın takdiriyle ve belirli bir süreliğine olduğunu ima etmektedir. Buna karşılık, Müslümanların, Yahudilerin karşısında zafer kazanacaklarını ifade eden fiiller ise “لَيَسُوهُنَّوَا/yüzlerini karartacaklar”, “لَيَدْخُلُونَا/girecekler” ve “لَيَتَّهَرُونَا/tahrip edecekler” gibi ifadelerdir. Bu fiillerin kullanımı, Allah'ın Müslümanları şereflendirdiğini ve zaferin onlar için bir ilâhî takdir olduğunu teyit etmektedir. Ayrıca, fiillerdeki “و” harfi, bu zaferin ve eylemlerin Müslümanlara yönelik olduğunu belirten bir zamirdir. Bu dilsel yapı, Allah'ın takdirinin, Müslümanların lehine olduğunu açıkça desteklemektedir. Kur'ân'daki “لَا” ve “أَنَّ” harflerinin kullanımı da önemli bir anlam taşımaktadır. “لَا” harfi, gelecekteki bir olayın kesin olarak gerçekleşeceğini ifade ederken “أَنَّ” harfi, şartlı bir durumu belirtmekte ve gerçekleşmesi şüpheli veya imkânsız bir olayı açıklamaktadır. Bu bağlamda, Yahudilerin ikinci ifsâdının vukû bulacağı ifade edilirken “لَا” harfi; bu olayın kesinliğini gösterirken onların “ihسان” ve “isâet”lerinin meydana gelmesi için de “أَنَّ” şart harfi kullanılmaktadır. Bu, Yahudilerin “ihسان/iyilik” yapmalarının imkânsız olacağına delalet etmektedir. Ayrıca ikinci ifsattan sonra tekrar bir bozgunculuk yapmayacaklarına dair “أَنَّ” harfiyle ifade edilen teşkik harfi, onların bozuk karakterlerinin devam etmeyeceğini kanıtlamaktadır. Bu bağlamda, Kur'ân'ın kullandığı dil, Yahudilerin bozgunculuklarının sona ereceğini ve Müslümanların bu süreçte kesin bir zafer elde edeceğini ortaya sermektedir (el-Hâlidî, s. 179-191).

c11) Kur'ân-ı Kerîm'de, Yahudilerin geçmişteki sapkınlıkları, işledikleri günahlar, masiyetler ve ifsâdlar nedeniyle kıyamete kadar sürecek bir cezaya çarptırılacakları şu şekilde ifade edilmektedir: “*Bu yüzden Rabbin şu kesin hükmünü ilân etti: Yahudiler bu kötü huylarından vazgeçemedikleri sürece ta kıyamet gününe kadar onlara en ağır işkenceleri çektirecek kimseleri başlarına musallat edeceğim. Şüphesiz senin Rabbin, vakti gelince cezalandırması çok süratli olandır; elbette O çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. Daha sonra onları parçalanmış topluluklar hâlinde yeryüzünün her tarafına dağıttık. İçlerinde iyi olanlar da vardır, iyi olmayanlar da. Belki gittikleri yanlış yollardan, işledikleri günahlardan dönerler diye onları bazen nimetlerle, bazen de musibetlerle imtihan ettik*” (el-A'râf, 7/167-168). Bu âyet, Yahudilerin tarih boyunca süregelen zulümleri nedeniyle kıyamete kadar çeşitli şekillerde azap çekeceklerini izah etmektedir. Aynı zamanda Allah'ın, onları çeşitli kavimler aracılığıyla cezalandıracağını açıklamaktadır. Bu bağlamda, “تَأْتِنَ” fiili, Allah'ın kesin bir hüküm verdiğini ve bu hükmün yerine getirilmesinin kaçınılmaz olduğunu yansıtmaktadır. Bu fiilin kullanımı aynı zamanda Allah'ın planının gerçekleştirilmesinde bir yemin veya kesinlik anlamı taşımaktadır. Geçmişte Babil, Roma ve Hıristiyanlar gibi güçler, Yahudilere zulmetmiş olsalar da bu fiil özellikle onların cezalandırılacağını ifade etmek için kullanılmıştır. Kur'ân'daki “يَبْعَثُنَّ” fiili de Yahudilere yönelik cezanın bir “بَعث/gönderme” yoluyla gerçekleşeceğini açığa çıkarmaktadır. Bu fiilin, diğer tarihsel kavimler için kullanılmaması, Yahudilere yönelik cezanın farklı bir zaman diliminde ve özel bir şekilde gerçekleşeceği intibahı uyandırmaktadır (el-Hâlidî, s. 138-139). Kur'ân'daki “لَا” zarfı da bu bağlamda önemlidir, çünkü bu zarf, bu olayın istikbalde, yani gelecekte kesin olarak gerçekleşeceğiyle ilgili bir zarftır. Aynı şekilde bahsedilen âyet İsrâ Sûresinin 5. âyetiyle birlikte ele alındığında bu azabın ilk defa Peygamber ve ashabı tarafından Medine'de gerçekleştirileceği anlaşılmaktadır. Sonuç itibarıyla Kur'ân'ın dilindeki fiil seçimleri ve yapıların, Yahudilerin ilâhî cezalarını, bozgunculuklarının son bulmasını ve bu sürecin nasıl işleyeceğini ortaya koyan derin bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu

cezalandırma süreci, Allah'ın takdirine dayalı olup Yahudilerin sapkınlıklarından ve günahlarından dolayı kıyamete kadar sürecektir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada karşılaştırmalı tefsir analizi yöntemi kullanılarak İsrâ Sûresi 4–8. ayetlerde yer alan “*iki ifsâd*” hadisesine dair klasik ve modern yorumlar değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, söz konusu ayetlerin tarihsel bağlamlarının farklı dönemlerde yeniden yorumlandığını göstermektedir.

Taberî “*Câmi ‘u l-beyân*”, Beydâvî “*Envârü t-tenzîl*”, Hâzin “*Lubâbü t-te`vîl*” ve İbn Ebî Hâtim’in “*Tefsîrü l-Kur`ânîl-`azîm*” rivayet tefsiri gibi kaynaklarda hâkim olan görüş, her iki ifsâdın da Peygamber’den önce gerçekleştiği yönündedir. Buna mukabil modern dönemde Fadl Hasen Abbas’ın “*el-İsrâ ve l-mi`râc: Durûsun ve nefehât*”, Abdulazîz Abdussettar’ın “*Sûretü l-İsrâ: Tekussu nihâyete İsrâîl*”, Muhammed Bulkasa’nın “*el-İ`câzu l-ğaybi l-mustakbeliyyu fi l-Kur`âni l-Kerîm: Zevâlu benî İsrâîl enmuzecen*”, Said Havvâ’nın “*el-Esâs fi t-tefsîr*”, eş-Şa`râvî’nin “*Tefsîru ş-Şa`râvî*” ve Salah Abdulfettâh el-Hâlidî’nin “*Hakaik Kur`âniyye havle l-kadiyyeti l-Filistiniyye*” adlı çalışma ve eserlerinde, ifsâdların son Nebî öncesi döneme değil, Nebî dönemiyle birlikte veya en azından birinin günümüzde gerçekleştiğine dair değerlendirmeler öne çıkmaktadır.

Çalışmamızın ulaştığı sonuçlar bu modern yorumlara meyiletmekte, ancak sözü edilen yorumlarda olduğu gibi kesinlik ifade eden bir tarihsel kronoloji iddiasından da uzak durmaktadır. Ayetlerin zaman dizgesine dair sahih ve açık bir rivayetin bulunmaması, ifsâd olaylarının kesin kronolojisini belirlemeyi güçleştirmektedir. Bununla birlikte, farklı dönemlerde yapılmış tefsir yorumlarının mukayesesi, Kur`ân’ın tarihsel olaylarla ilişkisinin anlaşılmasında metodolojik bir imkân sunmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, İsrail’in 21. yy’deki eylemleri, Kur`ân’daki ilahî uyarıların modern dönemdeki karşılıkları olarak okunabilir. Ayrıca “şiddetli ve güçlü kullarımız” ifadesi, Müslüman toplumların dayanışma içinde hareket ettikleri dönemlerde tarihsel bir karşılık bulabilmektedir. Bu durum, Kur`ân’ın mesajının toplumsal sorumluluk bilinciyle ilişkilendirilebileceğini temellendirmektedir.

Bu bağlamda, çalışma bulgularına dayanarak şu tematik ve öncelik sırasına göre öneriler sunulabilir:

a) Öncelikle, İsrâîloğullarının ifsâdıyla ilgili klasik ve modern tefsir yorumlarının daha geniş bir kaynak ve rivayet ağıyla karşılaştırmalı biçimde incelenmesi, ayetlerin tarihsel bağlamlarının daha netleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

b) Kur`ân perspektifinden modern tarihsel ve sosyopolitik gelişmelerin analiz edilmesi, hem tefsir ilmi hem de çağdaş İslam düşüncesi açısından yeni yorum imkânları sunabilir.

c) Kur`ân’ın “birlik ve dayanışma” mesajı, toplumsal bütünlüğe vurgu yapan bir ilke olarak ele alınabilir; bu yaklaşım, Müslüman toplumların ortak değer ve hedefler etrafında kenetlenme potansiyelini anlamada analitik bir çerçeveye temin edebilir.

d) Benzer araştırmaların yalnızca tefsir alanında değil, siyaset bilimi, sosyoloji ve uluslararası ilişkiler gibi disiplinlerle birlikte yürütülmesi, konuya ilişkin çok boyutlu bir anlayış geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

5. Kaynakça

Abbâs, Fadl Hasen. (1421/2000). *el-İsrâ ve l-mi`râc durûsun ve nefehât*.

Abdussettar, Abdulmu`az. (t.y.). Sûretü l-İsrâ tekussu nihâyete İsrâîl. *Mecelletu l-Ezher*, 673-674.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. (1421/2001). *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şu`ayb el-Arneût-Adil Murşid ve diğerleri. Müessesetu`r-risâle.

- Alanka, D. (2024). Nitel bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi: teorik bir çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 64-84.
- el-Âlûsî, Mahmûd b. Abdillâh. (1415). *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Thk. Ali Abdilbârî Atiyye. Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.
- el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillâh. (t.y.). *el-Furûku'l-luğeviyye*. Thk. Muhammed İbrâhîm Selim.
- el-Beydâvî, Nasiruddîn Ebû Se'îd Abdullâh b. 'Ömer. (1418/1997). *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'eşlî.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. (1422/2001). *Sahîhu'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır. Dâru tavki'n-necât.
- Bulkasa, Muhammed. (2022). el-Î'câzu'l-ğaybi'l-mustakbeliyyu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: zevâlu benî İsrâîl enmuzecen. *Mecelletu Rafûf*, 10(2), 65-88.
- Bulut, Hasan. (2023). *Kur'ân Kıssalarının Motivasyona Etkisi*. Kitap Dünyası.
- Cebel, Muhammed Hasan Hasan. (1431/2010). *el-Mu'cemul iştikâk el-musil li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*.
- Creswell, J.W. (2025). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*, (Çev. Selçuk Beşir Demir-Mesut Bütün). Siyasal Kitabevi.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'es. *Sunenu Ebî Dâvûd*. (t.y.). Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, el-Mektebetu'l-'asriyye.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. (t.y.). *Zehretu't-tefâsîr*. Dâru'l-fikri'l-'Arabî.
- el-Enbârî, Muhammed b. el-Kâsım. (1412/1992). *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs*. Thk. Hatim Salih el-Dâmin.
- el-Ezdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. (1407/1987). *Cemheru'l-luğet*. thk. Remzî Munîr Balebkî.
- el-Ferâhidî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed. (t.y.). *Kitâbu'l-'ayn*. Thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhîm el-Semirrâî. Dâr ve Mektebetu'l-hilâl.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. (1416/1955). *Me'âni'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Yûsuf en-Neccâr-Abdulfettâh İsmâîl eş-Şiblî.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. (1426/2005). *el-Kâmûsu'l-muhît*. Thk. Mektebu tahkîki't-turâs fî müesseseti'r-risâle.
- el-Hâlidî, Salah Abdulfettâh. (1416/1995). *Hakaik Kur'âniyye havle'l-kadiyyeti'l-Filistiniyye*.
- el-Hatîb, Abdulkarîm Yûnus. (t.y.). *et-Tefsîru'l-Kur'âni li'l-Kur'ân*.
- Havvâ, Saîd. (t.y.). *el-Esâs fi't-tefsîr*.
- el-Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed. (1415/1994). *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*.
- el-Herevî, Muhammed b. Ahmed. (1422/2001). *Tehzîbu'l-luğet*. Thk. Muhammed İved Mu'rib.
- el-Hicâzî, Muhammed Mahmûd. (1413/1992). *et-Tefsîru'l-vâdih*.
- İbn 'Aşûr, Muhammed et-Tahir. (1404/1984). *et-Tahrîr ve't-tenvîr*.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. (1419/1998). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. Thk. Es'ed Muhammed et-Tayyib. Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe. (1418/1997). *Musnedu İbn Ebî Şeybe*. Thk. Adil b. Yûsuf el-‘Ezâzî ve Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî.
- İbn Hemmâm, Ebû Bekr Abdurrezzâk. (1419/1998). *Tefsîru Abdurrezzâk*. Thk. Mahmûd Muhammed Abduh. Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye.
- İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmâîl b. ‘Ömer. (1408/1988). *el-Bidâye ve ’n-nihâye*. Thk. Ali Şeyrî. Dâru ihyâi’t-turâsi’l-‘Arabî.
- (1419). *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*. Thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn. Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. (t.y.). *Sunenu İbn Mâce*. Thk. Muhammed Fûâd Abdalbâkî, Dâru ihyâi’l-kutubi’l-‘Arabî.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim. (1414/1993). *Lisânu’l-‘Arab*.
- İbn Sa’d, Muhammed. (1410/1990). *et-Tabakatu’l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkadîr Atâ. Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye.
- el-İsfehânî, Ebu’l-Kâsım el-Hasan b. Muhammed er-Râğıb. (1412/1991). *el-Müfredât fî ğarîbi’l-Kur’ân*. Thk. Safvân Adnân ed-Devâdî.
- el-Kayravânî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî. (1429/2008). *el-Hidâyetu ilâ bulûġi’n-nihâye fî ‘ilmi me’ânî’l-Kur’ân ve tefsîrihi, ve ahkâmihî ve cümelin min funûni ’ulûmihî*. Thk. Mecmû’atu resâ’il câmi’iyye bi-kulliyeti’d-dirâsâti’l-‘ulyâ ve’l-bahsi’l-‘ilmî, Mecmû’atu buhûsi’l-Kitâbi ve’s-sünne.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. (1384/1964). *el-Câmi li ehkâmi’l-Kur’ân*. Thk. Ahmed el-Berdunî-İbrâhîm Atfîş.
- el-Kuşeyrî, Abdulkarîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. (t.y.). *Letâifu’l-işârât*. Thk. İbrâhîm el-Besyunî.
- el-Mahallî-es-Suyûtî, Celâluddîn b. Ahmed -Celâluddîn Abdirrahmân b. Ebî Bekr. (t.y.). *Tefsîru’l-Celâleyn*.
- Mâturidî, Muhammed b. Muhammed. (1426/2005). *Te’vîlâtu Ehli’s-sünne*. Thk. Mecdî Baslûm, Dâru’l-kütübi’l-‘ilmiyye.
- Merriam, Sharan B. (2023). *Nitel araştırma: desen ve uygulama için bir rehber*, (Çev. Selahattin Turan ve diğerleri). Nobel Akademik Yayıncılık.
- el-Mısırî, Abdurrahâan b. Abdillâh b. Abdilhakim Ebu’l-Kasım. (1415/1994). *Futûhu Mısır ve’l-Mağrib*. Mektebetu’s-sekâfe’d-dîniyye.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu’l-Hasan. (1423/2002). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte.
- el-Mursî, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmâîl b. Seyyidehu. (1417/1996). *Muhassis*. Thk. Halîl İbrâhîm Cifâl.
- Muslim, Muslim b. el-Haccâc. (t.y.). *Sahîhu Muslim*. Thk. Muhammed Fûâd Abdalbâkî.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed Şu’eyb b. ‘Alî el-Horasânî. (1406/1986). *el-Muctebâ mine’s-sunen*. Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde.
- Neuman, W.L. (2022). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nitel ve nicel yaklaşımlar*, (Çev. Özlem Akkaya). Siyasal Kitabevi.
- Nursi, Said. (2002). *Risale-i Nur Külliyatı 2*. Nesil Yayınları.
- er-Râzî, Muhammed b. ‘Ömer. (1420/1999). *Mefâtihi’l-ğayb*. Dâru ihyâi’t-turâsi’l-‘Arabî.

- es-Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed. (1422/2002). *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. el-Îmâm Ebî Muhammed b. 'Aşûr.
- es-San'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemâm. (1419/1998). *Tefsîru Abdurrezzak*. Thk. Mahmûd Muhammed Abduh.
- es-Semerkindî, Ebû Leys Nasr b. Muhammed. (t.y.). *Bahru'l-'ulûm*.
- es-Sevrî, Ebû Abdillâh Süfyân b. Seîd b. (1403/1983). *Tefsîru's-Sevrî*.
- eş-Şa'râvî, Muhammed Mutevallâ. (1418/1997). *Tefsîru's-Şe'râvî*. Metabi' ehbârî'l-yevm.
- eş-Şenkîti, Muhammed el-Emîn. (1415/1995). *Edvâu'l-beyân fî idâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. (1420/2000). *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Müessesetu'r-risâle. (1387/1967). *Târîhu'r-rusul ve'l-muluk*.
- et-Tirmizî, Muhammed b. Îsâ. (1395/1975). *Sunenu't-Tirmizî*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğeri.
- Üstün, Cemal. (2018). Selâhaddîn Eyyübî ve Kudüs'ün fethi. *Yeni Fikir*, 9 (21), 72-85.
- Yıldırım, A-Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- ez-Zeccâc, İbrâhîm b. el-Sirrî. (1408/1988). *Me'âni'l-Kur'ân ve i'rabuhu*. Thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed. (1407/1986). *el-Keşşâf 'an hakâik gevâmidî't-tenzîl*.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. (1376/1957). *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Dâru ihyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye.
- Zuzi, Reyneharet Beyter An. (1399-1421/1979-2000). *Tekmiletu'l-mu'acimi'l-'Arabiyye*. Çev. Muhammed Selim en-Neğimî-Cemâl el-Hayyât.